

A TEMESI BÁNSÁG MEZŐGAZDASÁGÁNAK FEJLŐDÉSE A TÖRÖK KIÚZÉSE UTÁN (1718–1828)

A történelmi Bánság felöleli a Duna, Tisza, Maros és a Déli-Kárpátok közti területet. Központja, Temesvár másfél évszázadig a törökellenes küzdelem legjelentősebb vára. A Bánság három vármegyét foglal magában: Temes, Torontál és Krassó-Szörény megyét. A síkvidék lakossága a helynevek tanúsága szerint a török hódításig magyar, Krassó-Szörényben román, de már a 14. század végétől kezdve nagy tömegben húzódik fel a szerbség. A közel négyszáz éves állandó harcok miatt a magyarság kipusztul vagy elvándorol.

1552-ben Losonczy István hős védelme hiábavalónak bizonyul. Temesvár elesik, s a török külön vilajetet szervez, amely meg is marad 1716-ig, mikor Savoyai Jenő császári hadai bevonulnak Temesvárra. Az 1718-as pozsareváci béke értelmében a Bánát Bécs uralma alá kerül. A Bánság hetven évig katonai közigazgatás alá kerül, gróf Mercy Claudius Florimundus lovassági tábornok lesz a „Haupt-Einrichtungswerk” katonai kormányzója. Elnökletével létrejön a „Lands-Administration des Temescher Banats”, katonai és kamarai tisztviselőkkel, a kerületek élén 11 „Verwalter”-rel és a melléjük kirendelt tisztartókkal, vámszedőkkel, harmincadosokkal, sótisztekkel és írkokokkal.

Mercy, a világosfejű, európai látókörű katonapolitikus mindenekelőtt az elvadult, de termékeny táj újranépesítését tekinti első feladatának. Megindul tehát az újratelepítés. A szerbek elsősorban délre, majd a Tiszai határőrvidékre jönnek tízezrével, saját metropolitájuk vezetésével. A román lakosság is lehúzódik a síkvidékre. Mercy azonban német földről hozat telepeket, az első hullámot 1718 és 1724 között, legelőször bányászokat és iparosokat. Ezek telepednek meg Lugoson, Oravicán, Resicán és Temesváron. De nagy számban jönnek parasztszaládók is, ezek telepednek meg Csákován, Freidorfban, Mercydorfban, Gátalján, Szentandráson, Zádorlakon, Perjámoson és Újaradon. Már ekkor ipari növényeket, szőlőskerteket, rizs- és eperfaültetvényeket telepítenek. Temesváron, Resicán manufaktúrák, kereskedelmi társaságok alakulnak.

A század közepén kerül sor a második betelepítési hullámra. A telepesek főleg Hauenstein, Pfalz, Lotaringia, továbbá Württemberg, Hessen és Nassau vidékéről jönnek.

Az 1760-as években telepednek meg a svábok Németcsanádon, Nagyszentmiklóson, Hatzfelden, Billéden, Csatádon, Bogároson, Nagy- és Kisjécsán, Marienfelden, Osternben, Albrechtsfloron, Altringenben, Újpecsen, Gottlobon, Grabatzon, Lieblingen, Szakálházán, Temeshidegkúton, Traunauban, Angyalkúton, Gyertyámoson, hogy csak a legfontosabbakat soroljuk fel.

Az elzászi franciák központja Saint Hubert lett, továbbá Charleville, Lichtenwald, Soltourn, Heufeld s részben Triebswetter. De jöttek ide rizstermelő olaszok, szőlőtelepítő spanyolok, továbbá krassovánok, csehek, Vingára és Óbessenyőre katolikus bolgárok, tiroli bányászok, örmény, görög és illír kereskedők.

A kamara – hiszen minden a kamara birtoka volt – igyekezett anyagilag is segíteni az új telepeket. Nemcsak nemesített magvakat, fajállatokat bocsátott ingyen a rendelkezésre.

zésükre, de szabályozta a vadvizeket, mindenekelőtt a Bégát, biztosította a szabad irtást (földfoglalást), sokévi adó- és dézsmamentességet adott. Céhek, manufaktúrák és kereskedelmi társaságok alakultak. Temesváron, Resicán létrejöttek az első gyárak.

A telepítések története részleteiben ismert, és bőséges irodalma van. Mi akkor az, amit ma hozzáadhatunk? A statisztika, melynek fényében képet alkothatunk arról a gyors gazdasági felemelkedésről, mely egy rövid évszázad alatt a Bánságban bekövetkezett. Az új telepések nyugat-európai agrárkultúrát hoztak be. Röviden: jobb termőképességű magvakat, fajállatokat, mindenekelőtt a mecklenburgi lovat, munkaeszközöket (váltóékét, vasboronát, társzekeret), vetésforgót, ipari és takarmánynövényeket, nagyméretű kukorica- és burgonyatermesztést, mely lehetővé tette a belterjes állattartást. Ehhez járult természetesen a maga korában korszerű infrastruktúra, a mezőgazdaságot, építkezést kiszolgáló és a ruházatot biztosító kisipar.

Beszélhetünk az új települések jellegéről is. Jellemzővé válik a négyzetes utcahálózat, nagy központi vásártérrel, a többnyire egyholdas belső telkek. A belső önkormányzat is kiépül, az új faluközösségek terheit közösen, pénzben váltják meg. A 18. század végén a bánáti nagyközségek robotterheik legnagyobb részét már pénzben váltják meg, általában 10 krajcárjával a gyalogrobot napját. Felszabadul a munkáskéz, s a szabad irtás révén egyre gyarapszik az úrbéri föld, nagy kiterjedésű közlegelőkkel.

A mondottak szemléltetésére két nagy összeírás szolgáltatja a hiteles statisztikai adatokat. Az egyik az 1780-as úrbérrendezés, a másik az 1828-as általános összeírás. Az 1780-as úrbérrendezés a Bánságban átlagban 34 kataszteri hold (20 hektár) földet határozott meg egy egész telekre.

Az összesítő táblázat révén pontos összehasonlítást végezhetünk az egyes földek úrbéri földjeinek mennyisége és megoszlása között. Ehhez adandók még a Bánságban a kamarától bérelt, úgynevezett kontraktuális földek is, különösen a dohánykertészek esetében.

A mondottak igazolása végett vizsgáljuk meg, miként mutat a Magyar Királysághoz tartozó keleti megyék úrbéri földjeinek statisztikája.

A parasztcsaládok száma

Vármegye	Települések száma	Jobbágy-családok	Zsellércsaládok	Összesen
Szatmár	279	8 107	4 105	12 212
Bihar	458	17 222	14 967	32 189
Arad	176	11 551	4 693	16 244
Temes	201	28 261	5 339	33 600
Torontál	111	16 780	2 648	19 428
Krassó-Szörény	210	27 780	4 120	31 900

E számadatokból nyilvánvalóan kitűnik, hogy a bánáti megyék parasztlakossága jócskán meghaladja a másik három kelet-magyarországi megyéét. Még kirívóbb az eltérés az úrbéri földek esetében.

Vármegye	Úrbéri telkek száma	Belsőség p. mérő	Szántó hold	Kaszáló e. vágó	Szőlő kapa
Szatmár	2 740 ⁶ / ₈	22 106 ⁶ / ₈	80 796 ² / ₈	49 796 ² / ₈	6 396 ² / ₈
Bihar	5 053 ⁷ / ₈	40 081 ⁷ / ₈	157 436 ² / ₈	93 756 ² / ₈	27 221 ⁴ / ₈
Arad	3 129 ² / ₈	15 207	80 417 ¹ / ₈	60 454 ² / ₈	14 319
Temes	12 760 ³ / ₈	összesen	395 572,4	hold	
Torontál	10 065 ³ / ₈	összesen	312 027,4	hold	
Krassó-Szörény	6 388 ³ / ₈	összesen	198 050,4	hold	

Tekintve azonban, hogy a holdak megyénként nem egyformák (Szatmár, Bihar és Arad megyékben általában 1100 négyszögöl, a Bánátban viszont kataszteri hold, 1600 négyszögölével), a pontos összehasonlítás végett hektárra átszámítva megadjuk az úrbéri földek nagyságát:

Szatmár megye	56 579	hektár úrbéri föld
Bihar megye	109 299,5	hektár úrbéri föld
Arad megye	59 388	hektár úrbéri föld
Temes megye	230 532	hektár úrbéri föld
Torontál megye	180 695	hektár úrbéri föld
Krassó-Szörény	114 869	hektár úrbéri föld

Nyilvánvaló, hogy a legkiterjedtebb földművelés Temes és Torontál megyében folyt. Ehhez hozzá kell számítanunk a földművelés minőségét is, tekintve, hogy a keleti megyékben és Krassó-Szörényben inkább a kétfordulós talajművelés folyt, csak körülbelül a falvak egyharmadában (síkkvidék) a háromfordulós, addig Temesben és Torontálban a fontosabb nagyközségekben már feladták a nyomáskényszert is.

Lényeges kérdés a helységek nagysága is. A Bánságban sok a vásártartási joggal rendelkező mezőváros, saját belső önkormányzattal. E mezővárosok széles határral rendelkeztek, pusztákat béreltek, többnyire a kamarától, fejlett állattartást folytattak. Lakosságuk bekapcsolódott az árutermelésbe, különösen a napóleoni háborúk idején. A kibontakozó gyapjúkonjunktúra idején jelentősen megnő a birkák száma. A nagyméretű jószág-tartás mellett a földművelésben is modernebb módszereket alkalmaznak (lóvontatás, társzeker, rendszeres trágyázás, többszörös vetésforgó). Fejlődik az infrastruktúra, egyre több kisiparos, kereskedő telepszik meg a nagyközségekben, egyrészt a mezőgazdaság kiszolgálására (kovácsok, kerékgyártók, kötélverők, szíjgyártók), másrészt a megváltozott életforma miatt (szabók, szücsök, csizmadiák, kalaposok, kőművesek, ácsok stb.).

A mezővárosi fejlődés már az úrbérrendezés alkalmával megfigyelhető. Ha a 300 családot meghaladó helységeket mezővárosoknak tekintjük, akkor a tanulmányozott megyékben a következő kép tárul elénk:

Megye	N a g y k ö z s é g e k s z á m a			
	200-nál több család		300-nál több család	
	1780	1828	1780	1828
Szatmár	—	7	1	2
Bihar	7	31	6	27
Arad	13	33	3	28
Temes	37	42	25	47
Torontál	23	23	15	104
Krassó-Szörény	24	34	21	27

Ezekhez számítandók a szabad királyi városok: Szatmárnémeti, Nagyvárad, Arad, Temesvár és Karánsebes.

Az árutermelő parasztság erősödése révén erős vagyoni eltolódás is megfigyelhető. A 19. század elején erősen megnő a zsellérek, szolgák száma. Ők részben a módosabb parasztgazdáknál, részben a kamarai birtokok eladása során kialakuló majorságokban nyertek alkalmazást mint béresek, konvenciók cselédek, alkalmi napszámosok. Ezt a folyamatot az 1828-as általános összeírás adatai igazolják.

Vármegye	C s a l á d o k s z á m a						
	jobbágy	házas zsellér	háztalan zsellér	szolga	iparos	kereskedő	honoratior
Szatmár	9 437	6 453	1162	451	274	34	9
Bihar	29 956	25 196	3211	578	1010	274	39
Arad	22 846	8 260	818	529	702	45	
Temes	30 728	10 861	4248	2922	2255	278	58
Torontál	21 848	16 679	6817	4658	2880	499	39
Krassó-Szörény	27 832	9 070	1205	848	725	90	46

A megművelt földek tekintetében nehéz táblázatot készítenünk, mivel a két összeírásnál más és más kritériumok szerint mérték fel a földeket. Az úrbéri földek mennyisége a Bánátban már nemigen növekszik, változik azonban összetétele a megművelés tekintetében. Mindenekelőtt csökken a kaszálók és legelők aránya a bevetett területek javára. Különösen megnőtt a szőlők területe. Megfelelő adatok hiányában nem ismerjük összességében a jobbágyok, zsellérek, dohánykertészek bérelte puszták vagy más kontraktuális földek helyzetét. Az 1786-os úrbéri összesítő táblázatból azonban kiszámíthatjuk falvanként az egy családra eső átlagos úrbéri telkek mennyiségét, mely különösképpen kidomborítja a bánási parasztgazdaságok izmosságát.

Megye	Az egy családra átlagban eső telek nagysága falvanként						
	1/8	2/8	3/8	4/8	6/8	egész	egésznél több
Szatmár	72	104	54	29	9	1	—
Bihar	167	187	64	34	5	1	—
Arad	74	68	19	12	3	—	—
Temes	5	28	36	82	42	7	1
Torontál	15	3	8	39	40	6	—
Krassó-Szörény	46	109	33	19	2	1	—

Nyilvánvaló, hogy egyazon községen belül nem minden parasztgazda rendelkezik kevés vagy sok földdel. Elgondolkoztató azonban, hogy Temes-Torontálban falvanként átlagban 20–30 kataszteri hold jut egy gazdára. Ilyen körülmények között emelkednek ki az egész, sőt több telekkel rendelkező, béreseket, szolgákat tartó parasztgazdák.

Az 1828-as összeírás megadja az adó alá eső paraszti tulajdonban lévő állatállomány számát: az igavonó, szaporodó, illetve az egy éven felüli jószágokat (nem adja meg tehát a szopós borjak, kiscsikók, bárányok és malacok számát). Ezeknek az adatoknak az összehasonlítása még inkább alátámasztja a Bánság felgyorsult tőkés fejlődésével kapcsolatosan tett megállapításainkat.

Megye	Jármos ökör	Tehén	Borjú	Ló	Birka	Sertés
Szatmár	7 607	7 166	1 085	9 298	2 102	3 446
Bihar	12 356	13 324	2 887	12 763	7 470	4 861
Arad	15 448	11 922	7 422	17 370	14 343	10 191
Temes	38 172	38 476	15 181	61 492	292 649	47 318
Torontál	30 733	53 220	21 536	93 035	249 545	57 963
Krassó-Szörény	41 526	28 097	13 187	10 445	162 838	64 277

Egyik-másik nagyközség a Bánságban minden szempontból gazdag, virágzó parasztgazdaságokkal rendelkezik. Ennek szemléltetésére íme néhány ragyogó példa:

	Német- csanád	Temes- gyarmat	Liebling	Perjámos	Szakál- háza	Nagy- szent- miklós	Nagy- becskerek	Nagy- kikinda
jobbágy	418	279	207	235	303	548	801	525
házas zsellér	291	180	23	73	41	696	1021	470
háztalan zsellér	10	204	5	12	106	204	542	430
szolga	80	97	93	78	179	99	349	426
iparos	44	47	30	25	26	210	311	250
kereskedő	1	1	1	5	1	30	115	51
honoratior	1	2	—	—	—	7	7	29
szántóföld (p. mérő)	7137	4094	6272	8910	9 980	15 196	12 846	12 907
kaszáló (hold)	1981	2370	2376	1516	20 010	2 248	3 413	2 613
szőlő (p. mérő)	196	2376	—	—	—	838	2 474	702
ökör	364	59	—	—	45	162	898	1 940
tehén	924	427	1129	809	1 496	945	1 171	3 118
borjú	428	144	424	181	253	336	505	999
ló	1771	839	729	1074	1 139	2 079	2 986	4 523
birka	2741	830	739	850	14	2 752	9 433	13 118
sertés	830	652	337	215	1 390	443	1 914	1 398

A szám adatok önmaguktól beszélnek. Temes és Torontál megyében az állatállomány minden területen meghaladja Arad, Bihar és Szatmár megye állatállományát. A példaként felsorolt temesi, torontáli mezővárosokban több ló van, mint a többi kelet-magyarországi megyében összesen, míg a birka- és sertésállomány a többszöröse.

Ezek az adatok kimondottan csak az adó alá eső paraszti tulajdonra vonatkoznak. Ehhez hozzá kell számítanunk a 19. század elején sorra izmosodó uradalmakat. Ezekre vonatkozóan azonban nem rendelkezünk összeírásokkal. Bizonyos adatok azonban ebben a tekintetben is virágzó és egyre fejlődő mezőgazdaságra utalnak. Elegendő a nagyszentmiklósi Nákó-uradalomra hivatkoznunk, melynek keretében ez idő tájt szervezi meg a mezőgazdasági iskolát Tessedik Sámuel.

Dolgozatunk tárgya a mezőgazdaság. Gondolom, nem kell külön hangsúlyoznunk a bánsági ipar jelentőségét, hiszen ekkor már Temesvár, Resica, Boksánbánya, Versec, Nagybecskerek, Nagyikinda, Lugos stb. már számottevő ipari központok voltak.

Irodalom

- Baróti Lajos*: A bánsági legrégebb német település története. Temesvár, 1892.
- Baróti Lajos*: Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez. I–II. Budapest, 1893–1907.
- Borovszky Samu*: Temes vármegye. Budapest, é. n.
- Borovszky Samu*: Torontál vármegye. Budapest, é. n.
- Böhm Lénárt*: Geschichte des Temeser Banats, 1–3. Leipzig, 1861.
- Griselini Franz*: Versuch einer natürlichen und politischen Geschichte des Temeswarer Banats in Briefen an Standespersonen und Gelehrte, 1–2. Wien, 1780.
- Iványi István*: A tiszai határőrvidék, 1868–1750. Hazánk, 1884–1885.
- Kempelen Béla*: Adalékok a délvidéki német telepítések történetéhez. – Századok, 1906. 911–915.
- Kovách Géza*: Jobbágyviszonyok Szatmár megyében az 1774-es úrbérrendezés idején – Szabolcs-Szatmár Megyei Közlöny, 1993/3.
- Kovách Géza*: Răspîndirea breslelor rurale în partea de vest a României în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea. – Ialomita, Materiale de Istorie Agrară a României Slobozia, 1983. 521–539.
- Ortvay Tivadar*: Temes vármegye és Temesvár város története, I–IV. Pozsony, 1896–1914.
- Pesty Frigyes*: Krassó vármegye története, I–IV. Budapest, 1883–1885.
- Pesty Frigyes*: A Szörényi bánság és Szörény vármegye története, I–III. Budapest, 1877–1878.
- Schimska E.*: Technik und Methoden der theresianischen Besiedlung des Banats, 1718–1806. Baden bei Wien, 1939.
- Szentkláray Jenő*: Mercy Claudius Florimund kormányzata a Temesi Bánságban. Budapest, 1909. (Értekezések a történeti tudományok köréből, 22.)
- Szentkláray Jenő*: Száz év Délmagyarország történetéből. Temesvár, 1879.
- Temesi Győző*: A temesközi vízszabályozások a XVIII. században. – Földrajzi Közlemények, 1939. 494–506.